

Борисенко Н.Д. Персонажне мовлення як відображення соціально-статусних характеристик комунікантів (на матеріалі британської драми) // Мовні і концептуальні картини світу / за ред.. А.Д. Белової. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 43. – С. 159-165. – 0,5 др.арк.

*Борисенко Н. Д.,
канд. філол. наук, доцент*

Житомирський державний університет

**ПЕРСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОМУНІКАТІВ
(НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ)**

Стаття присвячена аналізу персонажного мовлення британської драми як такого, що відображує соціально-статусні характеристики мовця. Аналізується співвідношення між статусом персонажа та його мовленням. Стратегії та тактики персонажного мовлення розглядаються як такі, що залежать від статусу комунікантів.

Ключові слова: соціальний статус, мовець, слухач, варіативність мовлення, персонажне мовлення, стратегії та тактики.

Статья посвящена анализу персонажной речи британской драмы, отражающей социально-статусные характеристики говорящего. Анализируется соотношение между статусом персонажа и его речью. Стратегии и тактики персонажной речи рассматриваются как зависящие от статуса коммуникантов.

Ключевые слова: социальный статус, говорящий, слушающий, вариативность речи, персонажная речь, стратегии и тактики.

The article deals with the analysis of personages' speech which reflects the social status characteristics of the speaker in British drama. The correlation between the personages' status and their speech is analyzed. The strategies and tactics of personages' speech are dealt with as those which depend on the status of the communicants.

Key words: social status, speaker, listener, variation of speech, personages' speech, strategies and tactics.

Наше дослідження персонажного мовлення британських драматургічних творів направлене на виявлення співвідношення між статусними характеристиками персонажа та його мовленням і є актуальним, оскільки дозволяє виявити кореляцію між мовленнєвою характеристикою комуніканта та його соціально-статусними характеристиками. Комунікативно-дискурсивний підхід до аналізу мовних та мовленнєвих фактів, який використовується у дослідженні, робить можливим урахування екстралінгвістичних параметрів комунікації, одним з яких є соціальний статус учасника спілкування.

Антропоцентричне спрямування лінгвістичних досліджень зумовило необхідність лінгвістичного аналізу впливу соціальних факторів на мову та дозволило розглядати мову не як щось однорідне та монолітне, коли відмінності у межах мовної спільноти ігноруються під маркою вільного варіювання. Саме доведення того, що мовленнєве варіювання не є хаотичним, а певним чином співвідноситься з системно упорядкованими соціальними відмінностями є одним із завдань сучасних розвідок [Брайт 1975, 34-35].

Поняття статусу мовця та слухача виступає центральною категорією комунікації [Конечкая 1997, 24]. При цьому статус розуміється як таке місце індивіда в ієрархії певної групи, що може мати більший чи менший престиж, тобто вплив, який надає авторитету висловлюванням та діям індивіда [Белл 1980, 137]. На думку В. І. Карасика, соціальний статус обумовлюється соціально-економічними та культурно-етичними характеристиками суспільства, з одного боку, і рольовими дистанційними, нормативними характеристиками соціальної стратифікації, з іншого боку [Карасик 2002, 32]. Обов'язково враховуються соціальна приналежність учасника інтеракції до певного прошарку суспільства, стать, вік, рівень освіти. В. В. Богданов вводить поняття соціально-культурного статусу, що складається з професійної приналежності, посади, що обіймається, культурних норм та звичаїв спільноти, місця проживання та сімейного стану [Богданов 1990, 28-29]. С. О. Нікітіна виділяє мовний та культурний статус, соціальну приналежність, психічний тип, світогляд, особливості біографії та інші константні та змінні параметри особистості [Никитина 1989, 34]

Відповідно до позиції Л. Б. Нікольського характеристики відправника та одержувача інформації впливають на побудову певного соціально значущого різновиду висловлювання [Никольский 1984, 124-125]. З іншого боку, вони впливають і на очікування слухача щодо мовленнєвої поведінки мовця.

Оскільки поняття соціального статусу не є специфічним для мовознавства, у лінгвістичних дослідженнях воно співвідноситься з соціолінгвістичними змінними. Останні розуміють як будь-які мовні та мовленнєві кореляти варіативності, обумовлені відмінностями у соціальній приналежності комунікантів та особливостями ситуації спілкування. З іншого боку, будь-яка соціальна характеристика людини проявляється у його мовленні, яке слугує однією з найбільш важливих ознак, за якими ми визначаємо статус мовця [Беликов 2001, 138]. У той же час, мовлення індивіда не лише відображує його статус та повідомляє слухача про нього, а й виражає оцінку статусу слухача, що проявляється у демонстрації поваги до нього та дотримання принципу ввічливості [Карасик 2002 32; Brown, Levingson 1987].

Різноманітні аспекти соціального статусу знаходяться вже певний час у колі інтересів представників сучасного мовознавства. У російській

лінгвістиці розробляється теорія соціального статусу як лінгвістичної категорії [Карасик 2002], досліджується прагмалінгвістичний аспект категорії соціального статусу на матеріалі німецької мови [Быганова 2010], вивчається вплив соціального статусу на формування мовленнєвого репертуару та просодичні особливості мовлення [Савинова 2009, 186-189], аналізується вплив уявлення про соціальний статус комуніканта на вербальну поведінку комунікантів у міжкультурній комунікації [Саушева 2005, 409-413], розглядається соціальний статус мовця та слухача як важливий фактор регуляції спілкування [Маковецкая 2012, 30], класифікуються мовленнєві акти за критерієм соціального статусу учасників інтеракції [Саранцацрал 1993]

Необхідність передачі певної інформації вимагає від мовця обирати соціально адекватний режим. Такий вибір певної комунікативної стратегії та тактики, а також варіативних мовних та мовленнєвих засобів стає можливим завдяки реально існуючій у мові дистрибуції елементів, що виявляється у висловлюваннях з тотожною інформативністю. Дана дистрибуція усвідомлюється носіями мови і є відображенням соціальної диференціації, властивої певній мовній спільноті.

Аналіз мовленнєвої характеристики персонажів містить виявлення механізмів відбору значимих варіантів, установлення критеріїв, що лежать у його основі, а також визначення тих факторів, що дозволяють надавати перевагу одному варіанту над іншим. Таким чином, виявляються ті норми, які детермінують мовлення особистості у певному соціумі. У свою чергу, пошук і вибір стратегій передбачає відсутність однозначних відповідностей між метою мовця і стратегією, яка її реалізує. Іншими словами, існує кілька варіантів стратегій та тактик, що можуть бути використані в одній і тій же ситуації. Відмінність між стратегіями буде полягати у ступені адекватності як ситуації спілкування, так і статусній позиції мовця та слухача. Вибір індивідом більш адекватного варіанта залежить як від правильної оцінки власного статусу й статусу співбесідника, так і від соціального досвіду особистості [Тарасов 1987, 161].

У ситуації асиметричного спілкування представників різних соціальних прошарків реалізуються стратегії та тактики, які відображують приналежність мовця до певного прошарку. Наприклад, у спілкуванні вуличної квіткарки та представниці вищого класу:

The MOTHER. *Now tell me how you know that young gentleman's name.*

The FLOWER GIRL. *I didn't.*

The MOTHER. *I heard you call him by it. Don't try to deceive me.*

The FLOWER GIRL. *[protesting]. Who's trying to deceive you? I called him Freddy or Charlie same as you might yourself you was talking to a stranger and wished to be pleasant* [Shaw 1972, 13].

Як бачимо з прикладу, персонаж, що належить до вищого прошарку суспільства, наступає, застосовуючи тактику наказу (*now tell me; don't try to*

deceive me), що демонструє його вищу статусну позицію, та тактику наведення аргументу (*I heard you call him by it*). Квіткарка, що має нижчий статус, захищається, реалізуючи тактику протесту у вигляді емоційно забарвленого риторичного питання (*Who's trying to deceive you?*), та виправдання (*I called him Freddy or Charlie same as you might yourself if you was talking to a stranger and wished to be pleasant*), що свідчить про залежне становище мовця в діаді. Крім того, у тактиці виправдання додатково залучаються апеляція до слухача (*same as you might yourself*), яка має створити спільний зі слухачем простір та неправильна граматична форма (*you was talking*), що сигналізує про низький рівень володіння мовою, а отже і низький соціальний статус мовця.

Повага до слухача, який має вищий статус, демонструється мовцем шляхом дотримання Принципу ввічливості. Сигнали ввічливості у мовленнєвій поведінці одного з мовців свідчать про його більш низький статус. Наприклад, у розмові жінки, що належить до вищого класу, та квіткарки вираження вдячності з боку квіткарки доповнюється ввічливим звертанням (*lady*):

The MOTHER. *This is for your flowers.*

The FLOWER GIRL. *Thank you kindly, lady.*

The MOTHER. *You can keep the change.*

The FLOWER GIRL. *Thank you, lady* [Shaw 1972, 13].

Ввічливе звертання, що є типовим для представників робітничого класу у спілкуванні з комунікантами, які мають вищий соціальний статус, знаходимо у репліках Дулітла, який розмовляє з професором Хігінсом:

HIGGINS. *Here. Good morning. Sit down.*

DOOLITTLE. *Morning Governor. [He sits down magisterially] I come about a very serious matter, Governor* [Shaw 1972, 40].

З іншого боку, представники нижчих верств населення вживають вульгаризми для передачі сильних емоцій в інтеракції з представниками вищого прошарку. Наприклад, у розмові Фредді та Елізи Дулітл, яка видає себе за освічену дівчину, що відбувається у присутності світського товариства:

FREDDY [*opening the door for her*]. *Are you walking across the park, Miss Doolittle? If so---*

LIZA [*with perfectly elegant diction*]. *Walk! Not bloody likely. [Sensation.] I am going in a taxi.*

Pickering gasps and sits down. Freddy goes out on the balcony to catch another glimpse of Eliza.

Mrs EYNSFORD HILL [*suffering from shock*]. *Well, I really cant get used to the new ways.*

CLARA [*throwing herself discontentedly into the Elizabethan chair*]. *Oh, it's all right, mamma, quite right. People will think we never go anywhere or see anybody if you are so old-fashioned* [Shaw 1972, 60].

Як бачимо з прикладу, освічений персонаж-чоловік хоче провести дівчину і намагається реалізувати тактику запрошення, яка має декілька кроків, першим з яких є непрямий квеситив. Проте персонаж-жінка не дає можливості співбесіднику закінчити тактику та реагує на прямий смисл мовленнєвого акту, що свідчить про те, що вона не розуміє намірів співбесідника, а отже є недосвідченим мовцем. Повідомляючи присутнім про свою поїздку на таксі, персонаж-жінка використовує вульгаризм (*bloody*), який передає її справжні почуття. Показовою є реакція слухачів на вживання вульгаризму Елізою, яка відображує вікові особливості мовців. Якщо представники молодого покоління або не реагують на вульгаризм (*Freddy goes out on the balcony to catch another glimpse of Eliza*), або сприймають його як новий стиль поведінки (*People will think we never go anywhere or see anybody if you are so old-fashioned*), то реакція полковника Пікерінга (*Pickering gasps and sits down*) та Місіс Айнсфорд Хіл (*[suffering from shock] Well, I really cant get used to the new ways*) говорить про неприпустимість вживання такої лексики представниками вищих прошарків британського суспільства на початку ХХ-го століття. Таким чином, вік персонажів виступає як важливий фактор соціально-статусної характеристики комуніканта.

Подальшою перспективою дослідження є комплексний аналіз взаємодії таких соціально-статусних характеристик мовця й слухача, як рівень освіти, походження, професійна приналежність, стать та їх відображення у персонажному мовленні британського драматургічного тексту. Цікавим нам видається аналіз ситуацій симетричного спілкування, коли персонажи належать до одного прошарку суспільства, і асиметричного спілкування, коли дійові особи представляють різні верстви спільноти.

1. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолингвистика: Учебник для вузов. – М.: РГГУ, 2001. – 439 с. 2. Белл Т. Р. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы: Пер. с англ. / Под ред. д.ф.н. проф. А. Д. Швейцера. – М.: Международные отношения, 1980. — 318 с. 3. Богданов В. В. Речевое общение: Прагматические и семантические аспекты. – Л.: Ленинград. гос. ун-т, 1990. – 88 с. 4. Брайт У. Введение: параметры социолингвистики // Новое в лингвистике. – Вып. VII. – М., 1975. – С. 34-41. 5. Быганова Е. А. Прагмалингвистический аспект категории статуса в немецкоязычном тексте: автореф. дис... канд. филол. наук / 10.02.04 – германские языки. – М.: МГЛУ, 2010. – 24 с. 6. Карасик В. И. Язык социального статуса. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с. 7. Конечкая В. П. Социология коммуникаций. Учебник. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с. 8. Маковецкая М. С. Особенности речевого взаимодействия участников группового общения и подходы к изучению его просодической организации // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – № 2. – 2012. – С. 28-31. 9. Никитина С. Е. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 34-40. 10. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика. – М.: Наука, 1976. – 168 с. 11. Савинова М. С. Профессия как часть социального статуса и ее отражение в просодических характеристиках речи // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Основной выпуск №4. – Кострома: Изд-во КГУ им. Н.А. Некрасова, 2009. – С. 186-189. 12. Саранцацрал Ц. Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке: автореф. дис... д-ра филол.

наук / 10.02.01 – русский язык.– М.: МГУ, 1993. – 40 с. 13. Саушева Е. В. Фактор социального статуса в межкультурной коммуникации // Межкультурная коммуникация и перевод. Материалы межвузовской научной конференции. Москва 27 января 2005 г. – М.: МОСУ, 2005. – С.409-413. 14. Тарасов Е. Ф. Тенденции развития психолингвистики. – М.:Наука, 1987. – 167 с. 15. Brown P., Levingson S. Politeness: Some Universals in Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p. 16. Shaw B. Pygmalion: Home Reading Book. – М.: Higher School Publishing House, 1972. – 139 p.